BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH SINOVLARIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI RAQAMLI FORMATDA RIVOJLANTIRISH

Matyakubova Nuriya Azimbayevna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512612

Annotatsiya: *Jahon miqyosida ta’lim sohasini modernizatsiya qilish, o‘qitish va baholashning yangi metodik ta’minotini zamonaviy rivojlanish tendensiyalariga mos holda takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. “Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida xalqaro baholash bo‘yicha tashkil qilingan (IEA - International Association for the Evaluation of Educational Achievement, PIRLS - International Reading Literacy Study) dunyo ta’limining samaradorligini ta’minlashni tatqiq qilib kelinmoqda”. Ko‘plab raqamli matnlar qog‘ozdagi matnning raqamli formatga aylantirilgan shakliga qaraganda murakkarroq bo‘ladi. Qog‘ozga asoslanmagan raqamli matnlarni o‘qishdagi qiyinchiliklar ularning qo‘shimcha xususiyatlari (ya’ni, ularni qog‘oz matnlaridan farqlovchi xususiyatlar) bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ushbu xususiyatlarning eng muhimlari — skroll qilish, multimedia vositalaridan foydalanish, gipermurojaatlar (hyperlinks), matnning turi va murakkabligi hamda qo‘shimcha chalg‘ituvchi elementlar bo‘lishidir.*

Kalit so‘zlar: *IEA, PIRLS, raqamli matnlar, multimedia vositalar, gipermurojaatlar.*

Аннотация: *В мировом масштабе особое внимание уделяется модернизации сферы образования и совершенствованию методологической базы преподавания и оценивания в соответствии с современными тенденциями развития. Международные программы оценки, разработанные в развитых странах — такие как IEA (Международная ассоциация по оценке учебных достижений) и PIRLS (Международное исследование качества чтения и понимания текста), — активно изучают способы обеспечения эффективности образования на глобальном уровне. Многие цифровые тексты представляют собой нечто большее, чем просто электронные копии печатных материалов. Трудности при чтении цифровых текстов, изначально не имеющих бумажного аналога, могут быть обусловлены их уникальными характеристиками — особенностями, отличающими их от печатных текстов. К числу ключевых характеристик относятся прокрутка (скроллинг), использование мультимедийных средств, гиперссылки, тип и сложность текста, а также наличие дополнительных отвлекающих элементов.*

Ключевые слова: *IEA, PIRLS, цифровые тексты, мультимедийные средства, гиперссылки.*

Abstract: *Globally, special attention is being paid to modernizing the education sector and refining the methodological framework for teaching and assessment in alignment with contemporary development trends. International assessment programs established in developed nations—such as the IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) and PIRLS (International Reading Literacy Study)—are actively researching ways to ensure the effectiveness of global education. Many digital texts are more complex than mere digital conversions of paper-based texts. Difficulties in reading digital texts that do not originate from paper formats may stem from their unique characteristics—features that distinguish them from print texts. Key among these characteristics are scrolling, the use of multimedia tools, hyperlinks, text type and complexity, and the presence of additional distracting elements.*

Keywords: *IEA, PIRLS, digital texts, multimedia tools, hyperlinks.*

Dunyo ta’lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida innovatsion ta’lim muhitini yaratish, integratsion munosabatlarni rivojlantirish ta’lim amaliyotiga PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA va EGRA kabi jahon ta’lim standartlarini joriy qilish bo‘yicha bir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar sifatida e’tirof etilayotgan shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, evristik, ekmeologik texnologiyalarini ta’lim amaliyotiga samarali tadbiq qilish, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, matn bilan ishlash, undan foydalanish va munosabat bildirish ko‘nikmalarini rivojlantirishda xalqaro baholash dasturlari talablari mazmunini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamiz miqyosida ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qaror toptirishga qaratilgan “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish va inson kapitalini rivojlantirish” deb nomlangan yo‘nalishida maktablarda ta’lim sifatini oshirish, pedagog kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish masalalariga katta ahamiyat qaratilgan”

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida xalqaro baholash dasturlariga tayyorlashning pedagogik texnologiyalarini baholashda teng imkoniyat, ob’ektivlik, raqobatdoshlik, baholashga yo‘naltirilgan modul-reytingli nazorat texnologiyalarining ahamiyati ortib borayotganligi, an’anaviy baholash tizimlari doirasida yangi, alternativ hamda autentik shakllarini joriy etishning didaktik jihatlari takomillashtirish zarurati zamon talabiga aylanib qolmoqda.

Alternativ – (frans. alternative; lot. alter - ikkitadan biri) – 1) mumkin bo‘lgan ikki yoki bir necha qaror, tutilgan yo‘l, kerakli variantlar va boshqadan birini tanlash zarurati. 2) Mantiqda – ikki yoki undan ortiq, mazmunan bir-birini inkor etuvchi imkoniyatlardan birini zaruran tanlash (alternativ hukm).

Autentik – (yunoncha autenticos- asl, haqiqiy) – biror narsaning asl nusxasiga mos kelishini, haqiqiyligini tasdiqlashni anglatadi.

Quyida biz raqamli matnlarning turli shakllarini farqlaymiz. Avvalo, **giperhavolalarsiz oddiy, chiziqli raqamli matnlar** mavjud. Bu — ekrandan o‘qiladigan, ammo boshqa jihatdan qog‘oz matnlarga juda o‘xshash matnlardir. Keyin esa, **ichiga gipermurojaatlar joylashtirilgan raqamli matnlar** (chiziqli va chiziqsiz) — ya’ni **gipermatnlar** mavjud. Quyida esa biz ushbu matnlarning asosiy xususiyatlarini tavsiflaymiz.

Oddiy chiziqli raqamli matnlar turli xil raqamli qurilmalardan, masalan, noutbuk, ish stoli kompyuteri, planshet, elektron kitob o‘qiydigan qurilma (e-reader) yoki smartfondan o‘qilishi mumkin. Bu qurilmalar ekran hajmi bilan farqlanadi, ekran qanchalik katta bo‘lsa, bir vaqtning o‘zida ko‘proq matn ko‘rsatiladi. Aksariyat raqamli qurilmalarning ekrani yorqinligini sozlash imkoniyatiga ega (yoki avtomatik ravishda sozlanadi). Ayniqsa, elektron kitob o‘qiydigan qurilmalar

ko‘pincha orqa yoritgichsiz bo‘lib, e-ink texnologiyasidan foydalanadi. Bunday elektron qog‘ozdan o‘qish qog‘ozdagi matnni o‘qishga ancha o‘xshashdir. Elektron qurilmalar ham turlicha ishlatiladi; masalan, noutbuklar va kompyuterlar sichqoncha (yoki sensorli panel) bilan boshqariladi, planshetlar, e-o‘quvchilar va smartfonlar esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekranda barmoqlar bilan boshqariladi.

Ekran o‘lchami va qurilma turi kerakli skroll qilish va bosish miqdorini belgilaydi. Uzunroq raqamli matnlarda, ayniqsa kichik ekranda o‘qilayotgan bo‘lsa, matnni o‘qish paytida skroll qilish talab etiladi. Bu holat o‘quvchining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, ayniqsa ishchi xotira sig‘imi past bo‘lgan o‘quvchilarda. Bu holatning bir necha mumkin bo‘lgan izohlari mavjud. Sanchez va Wiley (2009) fikriga ko‘ra, ishchi xotirasi past bo‘lgan o‘quvchilar skroll qilayotganda chalkashib ketishi yoki matndagi o‘z o‘rnini yo‘qotishi mumkin.

Skroll qilish orqali o‘qish (bosish o‘rniga) o‘quvchidan bir vaqtning o‘zida matnning yuzaki tasvirini yodda saqlashni va shu bilan birga tushunish jarayonlarida ishtirok etishni talab qiladi. Bu esa o‘quvchi uchun kognitiv yuklamaning ortishiga olib keladi. Nihoyat, sahifa ajratmalari (page break) ning yo‘qligi ishchi xotira sig‘imi past bo‘lgan o‘quvchilarda ma’lumotni mustahkamlash yoki integratsiya qilish jarayonlarini muntazam faollashtira olmasligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, raqamli matnga mazmunli sahifalarga ajratilgan (sahifalangan) dizayn qo‘shish o‘quvchilarga matnni tushunishda yordam berishi mumkin.

Gipertekstlar: chiziqli, ierarxik va tarmoqli

Gipertekstlar — bu giperhavolalarni o‘z ichiga olgan raqamli matnlar bo‘lib, ular o‘quvchini yangi ma’lumotga ega bo‘lgan matnga olib boradi (gipertekstlarning har xil turlari bo‘yicha tushuntirish uchun 1.2-qutichaga, giperhavolalarning turlari bo‘yicha umumiy ko‘rinish uchun esa 1.3-qutichaga qarang). Eng oddiy shaklida gipertekstlar, masalan, murakkab so‘zning ta’rifini ko‘rsatadigan pop-up shaklidagi giperhavolalarga ega bo‘lgan chiziqli matnlar bo‘lishi mumkin. Bunday imkoniyatlar aslida raqamli matnni tushunishni yaxshilashi mumkin (Clinton-Lisell va boshq., 2023).

Matnning boshqa qismlariga yoki boshqa matnga olib boruvchi giperhavolalarni o‘z ichiga olgan matnlarni tushunish uchun o‘quvchi ushbu qismlar orasida xulosalar chiqarishi kerak bo‘ladi. Buni amalga oshirish uchun, chiziqli matnni o‘qishga nisbatan ko‘proq oldingi bilimlar talab etilishi mumkin. Kamroq oldingi bilimga ega o‘quvchilar — bu holat bolalarda tez-tez uchraydi — uchun, giperhavolali matnlarni o‘qish odatdagidan murakkabroq bo‘ladi.

Hozircha bolalarda gipertekstlarni tushunish bo‘yicha ko‘p tadqiqotlar o‘tkazilmagan. Tadqiqotchilar universitet talabalari giperhavolalardan matn tuzilmasini yaxshiroq tushunishga yordam beruvchi signal sifatida foydalanganliklarini aniqlaganlar. Bu ayniqsa kuchsizroq o‘quvchilar uchun foydali bo‘lib chiqqan. Shuningdek, o‘rta maktab o‘quvchilari namunasi ustida olib borilgan

tadqiqotda, Blom va boshq. (2018) tarmoqli gipertekstlar ayniqsa past so‘z boyligiga ega bo‘lgan kuchsiz o‘quvchilar uchun murakkab bo‘lganini ko‘rsatgan.

Gipertekstlarning turlari:

Gipertekstlar — bu raqamli matnlar bo‘lib, ular giperhavolalarni o‘z ichiga oladi — o‘quvchi bu havolalarni bosish orqali gipertekstning boshqa qismiga o‘ta oladi. Gipertekstlarning uch turi mavjud:

Chiziqli (Linear): Chiziqli matnlar qog‘ozdagi matnlarga eng yaqin tur hisoblanadi: har bir sahifada keyingi sahifaga olib boruvchi bitta giperhavola bo‘ladi.

Ierarxik (Hierarchical): Ierarxik gipertekstlar chiziqli emas va

Multimedia vositalari mavjud bo‘lgan gipertekstlar

Raqamli matnlarni o‘qiyotganda, o‘quvchilar nafaqat matnning o‘ziga duch keladilar, balki bir qator multimedia qo‘shimchalariga ham duch kelishadi, masalan: rasmlar, videolar yoki audio materiallar. Ushbu multimedia vositalaridan foydalanilgan gipertekstlar **gipermedia** deb ataladi.

Multimediya o‘rganishning kognitiv nazariyasi bizning ishchi xotiramiz vizual va eshitish ma’lumotlarini qayta ishlay olishini, ammo uning sig‘imi cheklanganligini ta’kidlaydi. Bu nazariyaning asosi shundan iboratki, ma’lumot miyaga **vizual kanal** va **eshitish kanali** orqali kiradi. Ishchi xotira ushbu ma’lumotni qayta ishlaydi va keyinchalik u **uzoq muddatli xotira**ga saqlanadi.

Ishchi xotira hajmi bir to‘siq (bottleneck) bo‘lib xizmat qiladi: ishchi xotiraning haddan tashqari yuklanishi o‘rganish samaradorligini pasaytiradi. Shuning uchun bu nazariya **rasmlar bilan birga berilgan eshitiladigan ma’lumotlar** (audio) orqali o‘rganish samaraliroq bo‘lishini ta’kidlaydi, chunki yozma matn bilan rasm birgalikda taqdim etilsa, bu ishchi xotirani haddan ortiq yuklaydi.

Bu nazariya ko‘p marta ilmiy tadqiqotlar orqali isbotlangan. Biroq, ushbu tadqiqotlarning aksariyatida matn **avtomatlashtirilgan PowerPoint** tarzida taqdim etilgan. Bu esa o‘quvchida **vaqt bosimi**ni yuzaga keltiradi va matn ustidan **kamroq nazorat** imkonini beradi.

Bundan tashqari, bilimlar **o‘rganish darhol tugaganidan so‘ng** baholangan bo‘lib, maktab sharoitida esa o‘qituvchi bolaning o‘qigan narsasini **eslab qolishini** xohlaydi.

Baholash bosqichi

Hujjat topilgach, **baholash** bosqichi boshlanadi. O‘quvchilar quyidagilarni aniqlay olishlari kerak:

manba ishonchli yoki yo‘qligi,

veb-saytdagi ma’lumotlar ishonchliligi,

ma’lumotlar o‘quv maqsadiga mos keladimi.

Matn dastlab foydali ko‘rinishi mumkin, ammo **butun hujjat tanqidiy ko‘rib chiqilgach, u kamroq mos yoki ishonchsiz bo‘lib chiqishi mumkin**.

Raqamli dunyoda bunday ko‘nikmalar 40 yil avvalgidan ko‘ra ko‘proq zarur. O‘shanda o‘quvchi shunchaki kutubxonaga borib, bir nechta kitob yoki gazetalarga nazar solgan bo‘lardi. Hozirgi raqamli sharoitda esa, **raqamli o‘quvchilar ko‘pincha yetarli bo‘lmagan bilimlariga tayanib baho berishadi** . O‘quvchilar matnning ishonchliligi haqida qarorni ko‘p hollarda atigi bir necha soniya ichida qabul qilishadi — bu qarorlar matn dizaynining professionalligi yoki “ichki sezgi” asosida beriladi, mazmunga tanqidiy yondashmasdan.

Shuning uchun o‘quvchilarga matnlarni ko‘z yugurtirib o‘qish va baholashni o‘rgatish uchun maxsus ko‘rsatmalar kerak.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, xalqaro baholash sinovlariga tayyorlashda, xususan PIRLS xalqaro baholash sinovlarida o‘quvchilarni tanqidiy baholay olishi, bilim va ko‘nikmalarini namoyon qila olishida raqamli formatda ishlashi texnologiyasini yanada takomillashtirish zarurligi yaqqol isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi PF-60-son
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF–79-son Farmonlari
3.Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T., 2017. – 56 b.
4. Mullis, I.V.S., von Davier, M., Foy, P., Fishbien, B., Reynolds, K.A., & Wry, E. (2023). PIRLS 2021 O‘qish savodxonligi bo‘yicha xalqaro natijalar. Boston kolleji, TIMSS va PIRLS xalqaro tadqiqot markazi. https://doi.org/10.6017/lse.tpisc.tr22103.kb5342
5. Matyakubova N.A. Assesment of answers to questions in the international PIRLS study on reading literacy assessment of primary class students. International journal of pedagogics, (IJP) Journal Impact Factor DOI-10.37547 JP Volume 04 Issue 10- 2024; 136-142 b.